

VYTVÁŘENÍ KAŽDOROČNÍ DEMOGRAFICKÉ STATISTIKY V HISTORII SAMOSTATNÉ ČR

Terezie Štyglerová

Konference ČDS, 23. - 25. 5. 2018, Brno

Obsah prezentace

- I. Století československé demografické statistiky
- II. Čtvrtstoletí české demografické statistiky a nejvýznamnější změny ve sběru dat
- III. Možnosti směřování české demografické statistiky

Zásadní historické milníky demografické statistiky českých zemí

v roce 2018 uplyne:

- 233 let od začátku pravidelné statistiky přirozené měny obyvatelstva v českých zemích
- 123 let od 1. velké reformy statistiky
zavedení sčítacích listů za obce či části obce náležící do matričního obvodu (čtvrtletní zasílání)
- 93 let od 2. zásadní reformy
zavedení individuálních sčítačích lístků za každou událost, měsíčně zasílaných, centrálním zpracovatelem se stal Státní úřad statistický (bez žádných mezistupňů), zpracování podle místa bydliště
4 druhy sčítacích lístků: oddavkový, rodný, legitimační, úmrtní

Zásadní historické milníky demografické statistiky českých zemí

V roce 2018 uplyne:

- **68 let od převodu statistiky na civilní matriky (od 1. ledna 1950):**
 - matriky, vedené dosud duchovními správami církví uznaných státem pro příslušníky těchto církví a národními výbory pro ostatní osoby, přešly do agendy orgánů lidové správy

Zásadní historické milníky demografické statistiky českých zemí

od roku 1949, resp. 1950:

- **začátek statistiky vnitřního stěhování**

- souvisí s vydáním zák. č. 52/1949 Sb., o hlášení obyvatelstva a povolování pobytu cizinců, resp. s vydáním vyhlášky MV č. 448/1949, ú.l.l k tomuto zákonu. Ta zavedla, z podnětu Státního úřadu statistického, "Statistický záznam přihlášky trvalého pobytu občana", který začal být zpracováván od 1. května 1949, avšak za spolehlivá lze označit teprve data za rok 1950. Za významné lze označit zjišťování a zpracování důvodů stěhování od roku 1968, jehož výsledky jsou publikovány v pramenných dílech od roku 1969

Zásadní historické milníky demografické statistiky českých zemí

od roku 1953, resp. 1958:

začátek statistiky potratů v Československu

- ministerstvo zdravotnictví začalo zjišťovat počet umělých přerušení těhotenství a samovolných potratů v souvislosti s novou úpravou potratových předpisů trestním zákonem č. 86/1950 Sb. (§ 218 Usmrcení lidského plodu). Odstavec (4) cit § 218 prvně u nás připouštěl *"usmrcení lidského plodu lékařem ve zdravotním ústavu se souhlasem těhotné matky ... , je-li jiným lékařem, a to úředním, zjištěno, že by donošení plodu nebo porod vážně ohrozily život ženy ... "*.
- avšak teprve vydání zákona č. 68/1957 Sb., o umělém přerušení těhotenství, se stalo podnětem ke zdokonalení této statistiky, kterou počínajíc rokem 1958 považujeme za relativně značně spolehlivou

Další důležité momenty ovlivňující statistiku

- **1968:** přidáno u všech identifikací rodné číslo
- **1976:** zavedením společného Hlášení o rozvodu (Obyv 4-12) pro demografickou statistiku a potřeby MSp ČR přešlo na ČSÚ i jeho zpracování (do roku 1975 zpracování i pro demografickou statistiku zajišťovala Statistická kancelář Ministerstva spravedlnosti)
- **1986:** po dohodě s MV Hlášení o narození nahradilo prvotní matriční doklad Hlášení o narození dítěte a na zadní straně se vyplňovaly údaje potřebné pro zápis do matriky; první vyplnění provedlo zdravotnické zařízení a předalo matrice k doplnění a odeslání ČSÚ; hlášení se na matrikách ukládá do Sbírky listin jako druhopis Knihy narození
- **1986:** příčina rozvratu manželství zredukována podle jednomístného předtištěného číselníku

Hlavní směry v období od vzniku samostatné ČR

1. Další (rychlý) rozvoj techniky a technologií

- Přinesl podstatné změny systému - používání vybavenějších osobních počítačů vedlo již v roce 1992 k odpoutání se od PVT (při zpracování).
- Zpracování ve vlastní režii oddělení z poměrně rozsáhlých souborů individuálních dat (ročně více než půl milionu záznamů) umožnilo pružně upravovat výstupy, rozšiřovat územní detail zpracování, realizovat ad hoc zakázky na nestandardní zpracování atd.
- Bilance obyvatel začaly být zpracovávány vlastními silami v oddělení (až) koncem 90. let (po generační obnově PC), avšak v podstatně větším detailu podle pohlaví a jednotek věku do úrovně jednotlivých obcí.
- Zásadní vliv měl nový systém zpracování na rozšíření a kvalitu publikací a možnost jejich poskytování uživatelům v elektronické podobě.
- Od dat za r. 2011 používání mezinárodního programu na automatizované kódování příčin smrti (IRIS)

Hlavní směry v období od vzniku samostatné ČR

2. Přebírání elektronických dat z AZD díky elektronizaci státní správy

Celá statistika:

2001 – data o stěhování cizinců elektronicky

2005 – celé stěhování elektronicky z AZD (CIS, ISEO) = zrušení Obyv 5-12

2007 – rozvody přebírány elektronicky z informačního systému Min. spravedl.

2009-2010 – jednání s MV ČR o elektronickém předávání dat z matričních úřadů.

základním problémem je však rozdílná potřeba údajů pro evidenci (registrace jednotlivé události) a pro statistiku (zpracování informací o hromadných událostech) = problém dozjišťování a předávání údajů jen pro statistiku

2013 – přebírání dat o příčinách smrti z IS LPZ (= projev ve výsledcích)

Hlavní směry v období od vzniku samostatné ČR

2. Přebírání elektronických dat z AZD díky elektronizaci státní správy

- Elektronizace státní správy by teoreticky měla umožnit zjednodušení sběru dat. I když je využívání administrativních zdrojů dat v zákoně o státní statistické službě zakotveno, spolupráce se správci příslušných registrů je v praxi velmi obtížná (mají úzce rezortní přístup), především MVČR.
- **Dopady na statistiku** – přebírání dat z AZD pro dem. statistiku znamená:
 - snížení počtu zjišťovaných charakteristik (vzdělání a důvod stěhování u migrantů, u zahraničního stěhování země příchodu/odchodu – velmi žádaný údaj) či rozsahu (data jen za rozvody a nikoliv všechny návrhy)
 - problémy s úplností souboru předávaných událostí – řešení nutné přes poskytovatele dat, ČSÚ přišel o možnost přímého kontaktu se zpravodajskými jednotkami

Dílčí data:

Zavedením povinnosti vést matriční knihy i v elektronické podobě od r. 2013 umožnilo předávání dat ČSÚ elektronicky (v čase roste, ale pořád méně než 1/2 Obyv 1 a 3)

Hlavní směry v období od vzniku samostatné ČR

3. Plnění nařízení Evropské Komise

- Nařízení EP a Rady č. 1260/2013 o **evropské demografické statistice**
+ Prováděcí nařízení Komise (EU) č. 205/2014 kterým se stanoví jednotné podmínky pro provádění nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) č.1260/2013 o evropské demografické statistice, pokud jde o členění údajů, lhůty a revize údajů
- Nařízení EP a Rady č. 862/2007 o statistice Společenství **v oblasti migrace a mezinárodní ochrany** a o zrušení nařízení Rady (EHS) č. 311/76 o sestavování statistik o zahraničních pracovnících
- *podle obvyklého pobytu*
- Nařízení Komise (EU) č. 328/2011, kterým se provádí nařízení EP a Rady č. 1338/2008 o statistice Společenství v oblasti veřejného zdraví a bezpečnosti a ochrany zdraví při práci, **pokud jde o statistiky příčin smrti**

Hlavní směry v období od vzniku samostatné ČR

4. Ochrana osobních údajů

Omezování unikátního identifikátoru může mít vliv na kvalitu dat (zejm. kontrola duplicit) a omezuje možnosti analýzy

- od roku 2005 v předávané větě za potraty rodné číslo ženy nahrazeno datem narození; není možné případné linkování databáze potratů a narozených
- od r. 2007 u rozvodů zrušené RČ a nahrazeno datem narození manželů
- vliv **GDPR** od 5/2018 na sběr, zpracování a uživatele

Vybrané změny ve výkaznictví (a zpracování) v období od vzniku samostatné ČR

- **1995:** zrušeny položky národnost a zaměstnání; **zařazena položka státní občanství**
- 1996: každoroční schvalování hlášení odkazem na Program statistických zjišťování
- **1998: výpočet retrospektivních podrobných ÚT jednotnou metodikou** – význam hlavně pro možnost vyjádření dynamiky vývoje
- 2002: v údajích pro matriku na zadní straně hlášení Obyv 2-12 vypuštěny údaje o prarodičích, státní občanství dítěte nahrazeno občanstvím rodičů, které se však pořizuje až od r. 2012 (souvislost s novelou zákona o matrikách)
- **2005: u vzdělání přidána poznámka "Poskytnutí údaje je dobrovolné"** (vzdělání vypadlo ze zákona o státní statistické službě)

Vybrané změny ve výkaznictví (a zpracování) v období od vzniku samostatné ČR

- 2005: pramenné dílo Pohyb obyvatelstva v ČR vydáváno jako Demografická ročenka ČR
- 2007: Obyv 3-12 vypuštěny další specifikující údaje o zemřelých kojencích; nahrazeno místem úmrtí všech zemřelých podle širšího číselníku
- **2007: zjišťování, resp. zpracování údajů o otci u všech narozených** (tj. včetně mimo manželství)
- **2007/2008: zrušeny autokorekce** → v publikovaných datech i nezjištěné údaje u některých charakteristik
- 2012: přidán stát narození rodičů u Obyv 2 a stát narození zemřelého (Obyv 3) v reakci na požadavek nařízení EK
- *2012: Změna definice potratu – vliv na nárůst počtu mrtvě narozených dětí*

Vybrané změny ve výkaznictví (a zpracování) v období od vzniku samostatné ČR

- **2013:** vypuštění údajů o příčině smrti na hlášení o úmrtí – nahrazeno přebíráním dat přímo z LPZ (prostřednictvím ÚZIS ČR)
- **2013:** úprava Dotazníku k uzavření manželství (bez vědomí ČSÚ, na podnět Legislativní rady vlády údajně z důvodu existence daných dat v jiných IS) = zhoršení vykazování položek: datum rozvodu/ovdovění, pořadí uzavíraného manželství, vzdělání
- **2014:** pořadí narozeného dítěte změněno ze živě i mrtvě na živě v reakci na požadavek nařízení EK
- **2015:** číselník vzdělání rozšířen o vyšší odborné
- **2018:** nová metodika konstrukce úmrtnostních tabulek pro vyrovnaní vstupních měr úmrtnosti a pro vyrovnaní v nejvyšším věku (funkcí Kannisto; ve shodě s Human Mortality Database)

ČSÚ směrem k uživatelům

- jako vlastník dat se co nejvíce snažíme **uživatelům vyhovět při nadstandardních požadavcích zpracování dat**, samozřejmě za podmínky ochrany dat, ideálně i smysluplnosti
- obrovské datové fondy demografické statistiky (soubory individuálních informací v elektronické podobě od roku 1992) sami analyticky využít ani nemůžeme, **podporujeme také poskytování anonymizovaných individuálních údajů externím uživatelům**, a to s přihlédnutím k danému účelu a subjektu žadatele, tj. takovými subjekty, u kterých je záruka rozumného použití dat, interpretace výsledků a nesdílení dat
- samostatná kapitola jsou data a komentáře pro média

Kam kráčíš, demografická statistiko?

Obecně:

- **Období Post-census 2021**

Připravované společné nařízení EK pro census, demografickou statistiku a migrační statistiku

= sjednocení definice obyvatelstva, určení údajů poskytovaných Eurostatu každoročně a v jiných periodách

= ČSÚ plánuje získávání dat ze základních registrů a jiných informačních systémů a jejich spojování pro vytváření minimálně statistiky stavu; co pohyb?

- **Linkování s datovými soubory** jiného primárního zaměření – problém ochrany osobních údajů

(Nepřímé) linkování s daty z výběrových šetření (SILC) – mohl by být/je směr x doprovodná výběrová šetření čistě pro demografickou analýzu

- Ukončení přidělování RČ (?)

Kam kráčíš, demografická statistiko?

Dílčí otázky

- Sledování registrovaných partnerství?

Již při přípravě zákona o registrovaném partnerství ČSÚ zastával stanovisko, že partnerství osob stejného pohlaví nesouvisí s reprodukcí populace (a ta je předmětem zkoumání demografie) a proto nebude ani státní statistikou sledováno. Navíc správný odhad počtu těchto případů (několika stovek ročně), uzavřených na matričních úřadech 14 krajských měst, si zavedení statistického hlášení se zpravodajskou povinností nezasluhuje. Řešením je „stažení“ základních informací z oněch 14 matrik a jejich zveřejnění - zajišťuje (si) a informuje Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu z.s.

- Zjišťování nejen rodinného osobního stavu nositelů událostí
(= i nesezdaného) – *není opora v § 12 Zákona o státní statistické službě*

- **Stav a pohyb za městské části v dalších velkých městech**

Pokud jde o informace o stavu a struktuře obyvatel, pro územní detail lze využívat informace z ISEO a CIS, pokud se týká zpracování pohybu, je smysl detailně územně diferencovaných analýz diskutabilní (navíc nárůst objemu zpracování, otázka registru adres a tím kapacit), samotné události by měly být dostupné z ISEO a CIS (?), ČSÚ údaje ani nemá,

Závěr

- Sběr dat demografické statistiky ČR musí být v souladu s platnou národní a evropskou legislativou i principem snižování administrativní zátěže a duplicitního zjišťování.
- Legislativa dává statistice limity a bohužel velmi obtížně ji lze měnit (pokud proto není jiná legislativní opora).
- Cestou by však nemělo být ani „ztrácení“ informací.

Obsah zjišťování a metodika výpočtu ukazatelů v zemích EU

Eurostat:

vydal v roce 2015 aktualizovaný přehled národních praxí v oblasti sběru, sestavování a produkce demografické statistiky, definic a metod pro výpočet ukazatelů:

Demographic statistics: A review of definitions and methods of collection in 44 European countries

Použité zdroje

Vladimír Srb, Dvě stě let statistiky přirozené měny obyvatelstva v Českých zemích, Demografie Ročník XXVII, str. 99-104

Stanoviska M. Šimka k závěrečné zprávě auditu demografické statistiky (interní dokument)

Historie výkaznictví a zpracování demografické statistiky od SLDB 1961 – Miroslav Šimek, pro ČSÚ, Praha 2015

Terezie Štyglerová, přednáška pro studenty DIS PřFUK, 2017